
Симеон Антонов / Symeon Antonov

НЯКОИ ЯВЛЕНИЯ ОТ СОЦИАЛНАТА ИСТОРИЯ НА ВИЗАНТИЯ ПРЕЗ XI ВЕК

Some Trends in the Social Development of Eleventh-Century Byzantium

Summary: The social history of the Byzantine Empire in the 11th century is abundant in specific features. Some of them affect the military élite in particular. Among them are the “private” wars and conflicts and the establishment of personal retinues (hetaireiai). These regiments of theirs enabled the aristocrats to pursue individual ambitions and take firmer hold of their estates and regions of influence.

Two early (second quarter of the 11th c.) cases of private conflicts are examined in details. The first one involves Basileios Skleros and Presianos/Prousianos, the eldest son of the Bulgarian ruler Ioan Vladislav (1015–1018). The second case is the notorious rivalry between Georgios Maniakes and Romanos Skleros, which in the end led the former to an open rebellion.

Those and other examples help establish a specific line of development, which eventually resulted in the foundation of military aristocracy similar to that in Western Europe during the Komnenian dynasty. It was very much a consequence of the chaos in Anatolia after the defeat of Mantzikert and the ensuing civil war. However, the examined earlier cases are distant forerunners of this state of affairs.

Key words: Byzantine 11th century, Byzantine aristocracy, Byzantine military élite, private conflicts, private retinues, Skleroi.

В настоящия материал ще обърна внимание на две социални и социално-политически явления във Византия през XI в., а именно – възникването и разрастването на лични въоръжени свити и използването им за водене на „частни“ войни от военната аристокрация. Ще бъде направен опит да се проследи процесът в развитие, като се потърсят причините и обстоятелствата, способствали в най-голяма степен за това. Основната цел на работата все пак си остава да даде материал за размисъл, а не окончателни заключения, като за постигането ѝ ще бъдат използвани преди всичко два конкретни примера от първата половина на XI в.

Добре известна е практиката в средновековния Запад за водене на частни войни между отделни феодали въпреки понякога общия им съюзерен. За целта те използват собствените си свити и отряди. В повечето случаи става дума за ограничени по обхват, локални конфликти, като главен приоритет е разоряването на противника за собствено обогатяване, а нередко частни войни се водили

дори и само за лично отмъщение. В света на феодала войната е неотменна част от живота, при това – по-добрата, като подобни събития се вписват добре в специфичната за тази социална група менталност¹.

Във Византия в „класическия“ период от нейното развитие (IX–XI в.), където не съществува нито феодална йерархия, нито васалитет от западен тип, а всяка власт произтича от императора, подобно явление трудно може да бъде обособено в „чистия“ му вид. Споменатата зависимост се материализира чрез системата на предимство при ранговете и службите – своеобразно отражение на небесния ред на земята, като съответната титла или длъжност до голяма степен фиксира и мястото на индивида в обществото и държавното управление, а до времето на Алексий I Комнин (1081–1118) предоставя и част от дохода му чрез изплащането на т.нар. *роза*².

„Византийският единайсети век“, назоваващ периода между 1025 и 1081 г., дава добра възможност за изследване на частните войни и конфликти сред ромейската знат. Това се дължи на няколко фактора. На първо място е промяната, настъпила след смъртта на император Василий II (976–1025). На наследниците му липсват авторитетът и легитимността, необходими за упражняването на ефективен контрол над процесите в самото общество, което на свой ред дава възможност на богати и влиятелни хора в провинциите да придобият особен вид власт, независеща пряко от Константинопол. Както ще видим по-нататък обаче, това заключение няма абсолютна валидност.

Друг фактор, който прави подобни проучвания в този период особено плодотворни, е историографският. Времето от 1025 до 1081 г. се отличава със сравнително много на брой първокачествени извори – исторически, юридически, риторически, епистоларни, литературни, епиграфски, сфрагистични; преди всичко византийски, но също така сирийски, арабски, арменски, грузински, италиански и др. В това отношение този е един от най-богатите периоди от византийската история изобщо. Въпреки всички тези фактори проблемът за частните войни и свити във Византия през XI в. остава слабо проучен³.

Първият случай, който ще разгледаме, датира от времето на самостоятелното управление на Константин VIII (1025–1028)⁴. В него участват двама представители на едни от най-знатните семейства в империята – Василий Склир, внук на бунтовника от ранните години на Василий II – Варда Склир⁵, и Прусиан/Пресиан от Комитопулите, най-голям син и *de facto* наследник на българския цар Йоан Владислав (1015–1018)⁶. Освен родословието, двамата заемат високо положение в ромейското общество и йерархична система. Василий Склир по това време притежава високата титла *патрикий*, Прусиан – дори по-високата *магистър*, а освен това е и *стратег на Вукеларион*⁷.

Сведенията за избухналия между тях конфликт са твърде оскъдни и се съдържат единствено в Кратката история на Йоан Скилица (средата на XI–началото на XII в.). Според византийския автор причината се криела в това, че

Василий се бил скарал (προσκούωv) с Прусиан. Вследствие конфликтът толкова ескалира, че се стига до бой или битка между тях (ς τοσοζτον προήχθη τόλμης, ώς καὶ διὰ μάχης τοῦτο ἐλθεῖν)⁸. Сведението на Скилица, което е доста общо и двусмислено, дава възможност за различни заключения, тъй като няма яснота по някои ключови проблеми, най-вече за това дали в споменатите действия са участвали само те двамата, или и техни слуги и свити, каква е била интензивността на сблъсъците, какъв е бил характерът им и пр. Мненията на изследователите се различават значително. Докато Гюстав Шлюмберже говори за „дуел“ между двамата аристократи⁹, то Александър Каждан нарича случилото се „феодална война“¹⁰.

По-нататък съдбата на Василий и Прусиан се решава от императора, който приема случилото се като обида към неговото владетелско достойнство (ἀναίσχυvτιάν κρίvων κατὰ τῆς βασιλείας) или дори като бунт спрямо властта му. Двамата са заточени на Прицовите острови в Мраморно море: първият на остров Оксия, а неговият съперник – на съседния му остров Плати. По-късно по обвинение, че опитвал бягство, Василий Склир е ослепен, а Прусиан едва избягва тази участ¹¹.

Така приключва първият разгледан случай на лична вражда, довел до по всяка вероятност до въоръжена схватка между двамата замесени аристократи. Действията им били разглеждани като своеволие и нарушение на установения ред, заради което били наказани, прекратявайки по този начин възможността случилото се да се повтори в краткосрочен план. По-късно, след възкачването на престола на Роман III Аргир (1028–1034), Василий Склир, макар и ослепен, е реабилитиран, тъй като е родственик на василевса по линия на съпругата си Пулхерия Аргиропулина, сестра на император Роман¹².

След около десетилетие друг представител на Склирите се забърква в подобна ситуация. Става дума за Роман Склир, носител на високи титли и длъжности, по-известен с това, че е брат на метресата на император Константин IX Мономах (1042–1055) – *севастата* Мария Склирина. Основен извор за конфликта му с не по-малко прочутия военачалник и по-сетнешен неуспешен узурпатор Георги Маниак отново е съчинението на Йоан Скилица, макар че сведенията му този път се допълват частично от тези на по-късния и лаконичен Йоан Зонара¹³.

Тази вражда има дълга предистория. Генезисът ѝ изглежда се отнася към времето, преди Георги Маниак да бъде изпратен в Италия, т.е. преди 1036–1037 г. Скилица информира, че двамата имали съседни имена (οἰκῆσεις) в *тема Анатоликон*. Маниак многократно опитвал покушение над своя съсед, но без успех¹⁴.

Всичко се променя с възкачването на Константин Мономах на престола, който, както вече споменах, имал интимна връзка със сестрата на Роман Склир. Роман помнел за стореното от Георги Маниак и се възползвал от покровителството на императора, от една страна, и от отсъствието на противника си,

тогава на служба в Италия, от друга, за да му нанесе тежък удар¹⁵. Изворите съобщават, че Роман плячкосал и унищожил селата на своя враг и осквернил брачното му ложе (ἐδήσου καὶ ἔκειρε χωρία καὶ εἰς τὴν τούτου κοίτην ἀνέδην ἐξέβρισεν)¹⁶.

Съвсем естествено Георги Маниак бил гневен заради случилото се. Знаейки, че Роман Склир разполага с протекцията на императора, на него не му оставало нищо друго, освен открито да се разбунтува срещу Константиновата власт¹⁷. През 1042 г. подчинените му войници го обявяват за василевс в Южна Италия, след което бунтовната армия дебаркира на Балканите. Нататък историята е добре известна – при Острово Маниак е на път да победи изпратените срещу него правителствени сили, но пада убит в сражението, което слага край на неговата *апостасия*¹⁸.

Макар и съвсем ограничен в количествено отношение разглежданият материал дава основания за някои заключения. Възможността отделни магнати да водят частни войни е провокирана от отслабването на централната власт след смъртта на император Василий II. Трудно би било да си представим, че при силния авторитет и безкомпромисния характер на василевса е било възможно отделни представители на елита да враждуват открито помежду си; поне не и от 90-те години на X в. насетне. И все пак разгледаните примери не са свързани с драстично отслабване на контрола от страна на Константинопол – такава няма, доколкото първият случай не остава безнаказан – точно обратното, а при втория една от участващите страни поддържа силни лични връзки с императора и действа с негласната му санкция, поради което в крайна сметка не понася никаква вреда, докато другата е подтикната от обстоятелствата да се опълчи на централната власт с оръжие в ръка и с помощта на поверените ѝ войски. Брачните и квазобрачните връзки с императорското семейство са силен коз в ръката на отделни аристократи, които могат да им осигурят не само високо обществено положение, но и безнаказаност, в определени случаи своеобразна амнистия и реабилитация, както показват биографиите и на двамата разгледани представители на Склирите.

Тези два случая са показателни за определени тенденции в развитието на византийското общество. Отслабването на авторитета на централната власт размества баланса на силите в Анатолия. Местните магнати, принадлежащи в преобладаващата си част към служебната прослойка военачалници и администратори, постепенно придобиват по-солидна социално-икономическа власт в собствените си имения и поверените им военно-административни единици. Още от предходния X в. особено разпространение получава системата на патроната, подобна на тази в Римската империя през Античността. Дали това се дължи само на нарасналото значение и мощта на провинциалните аристократи или е също така функция на отслабналата централна власт е трудно да се каже. Последниците обаче са ясни – „силните на деня“ (т.нар. δυνατοί) събират около себе си в някои случаи множество клиенти, някои от които формират и ядрото

на техни собствени военни отряди, своеобразни свити (ταυρεῖαι)¹⁹. Именно тези свити им дават възможността да водят военни действия за своя сметка, макар и с ограничен мащаб, с други представители на същото съсловие, особено добре забележима при действията на Роман Склир, тъй като е очевидно, че той сам не би могъл да нанесе описаните в изворите щети на имотите на Георги Маниак, а и едва ли би дръзнал да го направи²⁰.

Какви са причините, провокирали конфликтите в двата разгледани случая? Този въпрос е не по-малко важен, доколкото разкрива отчасти начина на мислене и стремежите на провинциалните магнати в този преходен период. И в двата случая изворите посочват лична вражда или скарване като причина за започналото насилие, но несъмнено можем да говорим и за борба за влияние и надмощие в отделни райони на Мала Азия. Във втория случай вероятно има и чисто имуществена предпоставка, тъй като имотите на двамата били съседни, а при нападението на Роман Склир над Георги Маниак освен честта на последния тежко пострадало и имението му. В по-ранния случай също е възможно да се крие подобна причина, но това не може да бъде доказано с наличната оскъдна информация, тъй като наративът на единствения исторически извор е твърде лаконичен.

Личи липса на чувство за общност между отделните представители на наглед едно и също съсловие през първата половина на XI в., което едва ли е толкова изненадващо. В разглежданите два случая надделяват враждите пред общите интереси. Цялостната картина се променя с настъпилия в началото на 70-те години на века хаос в Анатолия, предизвикан от селджукското нашествие и ускоряващата се политическа криза. Това провокира създаването на лични въоръжени свити от страна на местните магнати, които при тези условия единствени могат да опазят живота и имуществото на населението в прилежащите им райони. Липсата на реален контрол от страна на властите в Константинопол служи като катализатор на социални изменения, които проличават още по-добре по времето на Комнините, но имат своя генезис именно в предходното десетилетие. Оформя се същинската византийска аристокрация – военна по своята същност, чиито отделни представители съзнават добре принадлежността си към една и съща прослойка, обединена от свои приоритети, начин на живот, манталитет и брачни връзки. Военизира се и цялото общество в останалата под ромейска власт Западна Мала Азия, прекарало относително спокоен период в предходните повече от два века.

Добър пример за описания накратко процес е този с Михаил Маврик – човек със скромен произход, който заради големия си опит във военноморските дела бил високо ценен от императорите. Това му позволява, както пише Никифор Вриений, да натрупа „несметно богатство, множество раби (δοῦλον), от които някои служили като воители, и великолепен дом“. Очевидно той е разполагал с добре въоръжена свита, която придружава Алексей Комнин (по това време *стратопедарх и стратег автократор*) по пътя му през Витиния (1075 г.) и дори отразява нападение на малък турски отряд²¹.

В заключение може да се каже, че разгледаните по-горе два епизода разкриват интересни подробности от историята на византийските държава и общество през първата половина на XI в. В тях са замесени някои от най-знатните и успели в службата аристократи от това време, а действията ми не убягват на императорите в Константинопол. Това, както и запазването им в писмените исторически извори, говори за значимостта на случилото се за съвременниците. В контраст с феодална Западна Европа обаче, където подобни прояви били често явление, при това с по-значителен мащаб, във Византия те остават по-скоро нещо изключително, плод на специфични политически и обществени изменения, водещи своето начало от периода след смъртта на император Василий II, развили се в следващите десетилетия и достигнали своя завършек в Комнинова Византия.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ **Bloch, M.** Feudal Society, vol. II: Social Classes and Political Organization. London, 2005, 12–18, 134–136; **Гагова, К.** Средновековна Европа X–XIII в.: лекционен курс. София, 2007, 11–12.

² За *рогата* виж „класическото“ изследване на Пол Льомерл: **Lemerle, P.** “Roga” et rente d’état aux Xe–XIe siècles. – REB 25, (1967), 77–100, както и по-новото на Ж.-Кл. Шейне: **Cheyne, J.-C.** Dévaluation des dignités et dévaluation monétaire dans la second moitié du XIe siècle. – Byzantion 53, (1983), 469–477 = The Byzantine Aristocracy and Its Military Functions, Aldershot, 2006, VI.

³ Основно това са изследвания на френската византоложка школа и автори като П. Льомерл, Е. Арвайлер и Ж.-Кл. Шейне. Виж преди всичко мащабното изследване на Шейне: **Cheyne, J.-C.** Pouvoir et contestations a Byzance (963–1210). Paris, 1996, както и: **Cheyne, J.-C.** The Byzantine Aristocracy (8th–13th centuries). – In: **Cheyne, J.-C.** The Byzantine Aristocracy and Its Military Function, Aldershot, 2006, I: 1–43.

⁴ За описания по-долу случай виж: **Cheyne, J.-C.** Pouvoir et contestations..., 1996, № 27, 39–40.

⁵ **Каждан. А. П.** Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII вв. Ереван, 1975, 20.4, 76–77.

⁶ **Божилев, И.** Българите във Византийската империя. София, 1995, № 169, 251–252; **Павлов, П.** Пресиан. – В: Кой кой е в средновековна България. София, 2012, 561–563.

⁷ **Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, CFHB V. Rec. H.-G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell. Berlin, 1973, 372^{80–81}.

⁸ **Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, 372^{80–82}.

⁹ **Schlumberger, G.** L’épopée byzantine à la fin du dixième siècle, III partie. Paris, 1905, 15.

¹⁰ **Каждан. А. П.** Цит. съч., 76. За сходна хипотеза, според която Роман Склир противопоставил армия от парики на войниците от *тема Вукеларион* на Прусиан, вж. у: **Seibt, W.** Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie, BV 9. Wien, 1976, 65–66, както и частичното ѝ опровергаване у: **Cheyne, J.-C.** Pouvoir et contestations..., № 27, 40, n. 1; 305, n. 15.

¹¹ **Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, 372^{82–87}.

¹² **Cheyne, J.-C., J.-F. Vannier.** Les Argyroi. – ЗРВИ, XL, (2003), № 15, 68.

¹³ **Ioannis Zonarae.** Epitomae Historiarum, CSHB XLVII–XLIX. Rec. M. Pinder. Bonn, 1897, 621₃–622₇.

¹⁴ **Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, 427_{57–60}.

¹⁵ **Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, 427_{60–64}.

¹⁶ **Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, 427_{65–66}.

¹⁷ Михаил Аталиат говори за „незачитане” (παρβρασιυ) и „враждебност” (ἔχθρας) спрямо Георги Маниак от страна на император Константин IX Мономах като причина за последвалия бунт: **Michael Attaleiates.** The History, DOML 12. Ed. et trans. A. Kaldellis, D. Krallis. Cambridge, MA/London, 2012, 30₁.

¹⁸ За бунта на Георги Маниак най-общо виж: **Cheyne, J.-C.** Pouvoir et contestations..., № 61, 57–58.

¹⁹ За отношенията патрон-клиент във Византия виж най-общо с литература в: **Cappel, A. J., A. Kazhdan.** Patronage, Social. – In: ODB, 3, New York/Oxford, 1991, 1602; **Haldon, J.** Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London, 1999, 311–312, n. 37. Конкретно за XI (и XII в.) виж: **Ahrweiler, H.** Recherches sur la société byzantine au XIe siècle: nouvelles hiérarchies et nouvelles solidarités. – ТМ, 6, (1976), 108–110; **Angold, M.** The Byzantine Empire, 1025–1204: A Political History. London/New York, 1997, 88–91; **Каждан, А. П., А. У. Епстейн.** Византийската култура XI–XII в.: промени и тенденции. Велико Търново, 2001, 81.

²⁰ Все пак обаче не бива да надценяваме размера на тези отряди, за което алармира Ж.-Кл. Шейне. Според него едва ли можем да говорим за свити, надвишаващи няколко десетки души – достатъчно, за да може да се поддържа определен социален статут в ограничен район, но твърде недостатъчно, за да може да застраши официалните власти, поради което и подобни явления не са предизвиквали ответни мерки от тяхна страна (**Cheyne, J.-C.** The Byzantine Aristocracy (8th–13th centuries). – In: **Cheyne, J.-C.** The Byzantine Aristocracy and Its Military Function, Aldershot, 2006, I: 31–36).

²¹ **Nicophori Bryennii.** Historiarum libri quattuor, CFHB IX. Rec. **P. Gautier.** Bruxelles, 1975, 197₁₇–199₁₄.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Божилков, И. Българите във Византийската империя. София, 1995. [Bozhilov, I. Bulgarite vav Vizantiyskata imperia. Sofia, 1995].

Гагова, К. Средновековна Европа X–XIII в.: лекционен курс. София, 2007. [Gagova, K. Srednovekovna Evropa X–XIII v.: leksionen kurs. Sofia, 2007].

Павлов, П. Пресиан. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, 561–563. [Pavlov, P. Presian. – In: Кой кой е в srednovekovna Bulgaria. Sofia, 2012, 561–563].

Каждан, А. П. Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII вв. Ереван, 1975. [Kazhdan, A. P. Armyane v sostave gospodstvuyushtego klassa Vizantiyskoy imperii v XI–XII vv. Erevan, 1975].

Каждан, А. П., А. У. Епстейн. Византийската култура XI–XII в.: промени и тенденции. Велико Търново, 2001. [Kazhdan, A. P., A. W. Epstein. Vizantiyskata kultura XI–XII v.: promeni i tendentsii. Veliko Tarnovo, 2001].

Ahrweiler, H. Recherches sur la société byzantine au XIe siècle: nouvelles hiérarchies et nouvelles solidarités. – ТМ, 6, (1976), 99–124.

- Angold, M.** The Byzantine Empire, 1025–1204: A Political History. London/New York, 1997.
- Bloch, M.** Feudal Society, vol. II: Social Classes and Political Organization. London, 2005.
- Cappel, A. J., A. Kazhdan.** Patronage, Social. – In: ODB, 3, New York/Oxford, 1991, 1602.
- Cheyne, J.-C.** Dévaluation des dignités et dévaluation monétaire dans la seconde moitié du XIe siècle. – Byzantion 53, (1983), 469–477 = The Byzantine Aristocracy and Its Military Functions, Aldershot, 2006, VI.
- Cheyne, J.-C.** Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210). Paris, 1996.
- Cheyne, J.-C., J.-F. Vannier.** Les Argyroi. – ЗРВИ, XL, (2003), 57–90.
- Cheyne, J.-C.** The Byzantine Aristocracy (8th–13th centuries). – In: **Cheyne, J.-C.** The Byzantine Aristocracy and Its Military Function, Aldershot, 2006, I: 1–43.
- Haldon, J.** Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London, 1999.
- Ioannis Scylitzae.** Synopsis Historiarum, CFHB V. Rec. H.-G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell. Berlin, 1973.
- Ioannis Zonarae.** Epitomae Historiarum, CSHB XLVII–XLIX. Rec. M. Pinder. Bonn, 1897.
- Lemerle, P.** “Roga” et rente d’État aux Xe–XIe siècles. – REB 25, (1967), 77–100.
- Michael Attaleiates.** The History, DOML 12. Ed. et trans. A. Kaldellis, D. Krallis. Cambridge, MA/London, 2012.
- Nicephori Bryennii.** Historiarum libri quattuor, CFHB IX. Rec. P. Gautier. Bruxelles, 1975.
- Schlumberger, G.** L’épopée byzantine à la fin du dixième siècle, III partie. Paris, 1905.
- Seibt, W.** Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie, BV 9. Wien, 1976.

Съкращения

ЗРВИ – *Зборник радова Византолошког института*

BV – *Byzantina Vindobonensia*

CFHB – *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*

CSHB – *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*

DOML – *Dumbarton Oaks Medieval Library*

ODB – *The Oxford Dictionary of Byzantium*

REB – *Revue des études byzantines*

TM – *Travaux et mémoires*